

Millest kõnelevad eesti uuema lastekirjanduse verbid

Airi Kapanen

Tallinna ülikooli magister

Oma keele ja rahva iseärasustega on inimene harjunud nõnda, et ei hoomagi neid alati. Tema oma keele *tõelus* on temaga alati kaasas nagu ta oma *mina*, mõlemaid on võimalik tunnetada. Kognitiivse keeleteadusega tegelejad ongi üsna kindlad, et keelevõime ei seisa lahus inimese teistest tunnetuslikest võimetest.

Näiteks on Ilona Tragel eesti keele **tuumverbide** põhjal joonistanud välja tüüpilise ettekujutuse inimeselust. Inimene on (verb *olema*) ja tegutseb (verb *tegema*); mõnikord liigub (*tulema, minema, käima*), mõnikord püsib paigal (*seisma, istuma*); omandab midagi füüsilises (*saama, võtma, andma, panema, viima, tooma*) või mentaalses maailmas (*tahtma*). Peale selle kuulub ta ühiskonda, millega teda seovad kohustused ja lubadused (*pidama, võima*). Kõike seda võib alustada (*hakkama*), põhjustada, aga võib jääda ka äraootavale seisukohale (*jääma, laskma*).¹ Sel viisil on verbidesse mahtunud prototüüpne tegemine, olemine ja protsessis osalemine.

Siinse kirjutise aluseks olevas magistritöös tunti huvi selle vastu, missuguseid tuumverbe võidakse kasutada eesti uuemas lastekirjanduses seoses poiste ja tüdrukute tegevustega. Tuntud on tõsiasi, et sõnad vahendavad tegelikkust ja situatsiooni vahekord tegelikkusega, nagu see peegeldub kõneleja teadvuses, kannab paratamatult kultuuriomast. Üsna tuttavad võivad olla meie kultuuris käibivad fraasid *meeste tööd ja naiste tööd*; järelkult on paljude aastate jooksul kujunenud tegusõnad, mida arvatakse väljendavat pigem just kas meestele või naistele omaseid tegevusi. On olemas ka terminid *poisteraamat* ja *tüdrukuteraamat*.

Lastekirjanduse verbide analüüsimiseks on kasutatud Ilona Trageli tuumsõnakontseptsiooni kõrval ka Zeno Vendleri verbide leksikaalsemantilist mudelit, mis aitas näha, kuidas on poiste ja tüdrukute

¹ Tragel, Ilona 2003. Eesti keele tuumverbid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

tegevus jaotatud ajas, kas see on staatiline või dünaamiline; kui dünaamiline, siis kas kestvalt või hetkeliselt dünaamiline. Tehtud magistritöö oli esmane katse kasutada kirjandusteksti kui allikmaterjali ja selle lingvistilist analüüsi soospetsiifilise verbisõnavara uurimiseks.

Analüüsi aluseks olnud verbid on kogutud kahe eesti autori, Aino Perviku ja Heiki Vilepi teostest. Esimene neist on tuntud oma Paulalugudega², milles toimetavad tegelased Paula ja Patrik, teise autori, H. Vilepi Liisu-lugudes askeldavad Liisu ja Ats.³ Tegusõnade andmebaasi kogunes 369 verbilekseemi 914 esinemisjuhu ehk sõnega; poiste tegevusi väljendas 114 lekseemi (190 sõnet) ja tüdrukute tegevusi andis edasi 255 lekseemi (724 sõnet).

Mida „kuulutavad avalikult” mees- ja naissoo kohta tuumverbid

Aristoteles pidas verbi esmaseks ülesandeks teabe ehk predikatsiooni andmist lause aluseks oleva nimisõna kohta. Ladinakeelne sõna *praedicatum* tähendabki 'avalikult kuulutama'.⁴

Tüdrukutega seoses olid mõlemad autorid kõige sagedamini kasutanud tegusõnu *olema*, *minema*, *võtma*; poiste puhul olid vastavad verbid *hakkama*, *tahtma*, *tegema*. Kui sellise sagedusloendi põhjal teha esmane üldistus, siis eesti uuemas lastekirjanduses tüdrukud *on* ja *peavad*, *lähevad* ja *võtavad* ning poisid *hakkavad*, *tahavad* ja *teevad*.

olema-verbi täpsemast analüüsist selgus, et nii tüdrukud kui ka poisid on (olemas), kuid kui tüdrukute puhul antakse *olema*-verbi abil enamatel kordadel edasi mingis seisundis, sageli just tundeseisundis viibimist, siis poiste puhul *olema*-verbi nii ei kasutatud. Selliseid tulemusi võib tõlgendada mitut moodi: ühelt poolt näitab staatilise *olema*-

² Paulalugude eest sai A. Pervik 2002. aastal Kultuurkapitali aastapreemia.

³ Pervik, Aino 2001. Paula jõulud; Pervik, Aino 2002. Paula ja õuelapsed; Pervik, Aino 2002. Paula õpib emakeelt; Pervik, Aino 2003. Paula käib poes; Pervik, Aino 2003. Paula ja Patrik; Pervik, Aino 2003. Paula viiakse haiglasse; Pervik, Aino 2005. Paula raamatukogus; Pervik, Aino 2007. Paula esimene koolipäev; Pervik, Aino 2007. Paula läheb linna elama (kõik eeltoodud A. Perviku raamatud on ilmunud kirjastuses Tiritamm). Vilep, Heiki. 2005. Liisu; Vilep, Heiki 2007. Liisu leiutab küünlapuhuja (H. Vilepi raamatud on ilmunud kirjastuses Vilep ja Vallik).

⁴ Häkkinen, Kaisa 2007. Keeleteaduse alused. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

verbiga lausete sagedasem esinemine tüdrukute tegevuste tähistamisel nende staatilisust, teiselt poolt võib see viidata ka tüdrukute olemasolu vajalikkusele või olulisusele.

Kui *olema*-verbi tähenduses puudub tegija oma tahte väljendamise võimalus, sest see verb on olemuselt staatiline, siis poiste tegevusi sageli tähistanud *tahtma*-verbi tähenduses on tegija tahte väljendamise võimalus olemas. *Tahtma* on modaalverb, mille puhul on modaalsus tegija-liikuja sees, seega tegija ehk siinse materjali põhjal just poiss tahab ise midagi.

Huvitava tõsiasjana selgus materjali analüüsimisel, et *pidama*-verbi oli kasutatud küll tüdrukute tegevuste märkimiseks, ent mitte ühelgi korral poiste tegevuste puhul. *Pidama* on samuti modaalverb, kuid selle verbi puhul asub modaalsus tegijast-liikujast väljaspool – keegi teine kohustab tegijat millekski. Enamasti kohustatakse millekski just tüdrukuid.

Seega selgus, et prototüüpne tüdruk eesti uuema lastekirjanduse põhjal *peab*, *läheb* ja *võtab*, prototüüpne poiss *hakkab*, *tahab* ja *teeb*. Saadud andmed lubavad üldistada, et vaadeldud kahes teoses on seoses tüdrukutega olulisemal kohal kohustused ning seoses poistega initsiatiiv ja soovid.

Poiste ja tüdrukute tegevuste jaotumine ajas

Kui objektid asuvad ruumis, siis sündmused paiknevad ajas⁵ ning sõnastades ümber Epp Annuse ütluse „Aeg asub sõnas”, võib väita, et aeg asub eelkõige tegusõnas⁶. Töös otsiti vastust, kas poiste tegevusi märkivad verbid ja sedakaudu situatsioonid on ajas struktureeritud kuidagi teisiti kui tüdrukute omad. Vastavalt meie ühiskonnas kujunenud soostereotüübile⁷, võivad olla poisid pigem aktiivsed, samal ajal kui tüdrukud on enamasti passiivsed, teisisõnu vaadeldi töös, missuguse tegevuslaadiga – dünaamilise või staatilisega – tähistatakse tekstis poiste ja tüdrukute tegevusi.

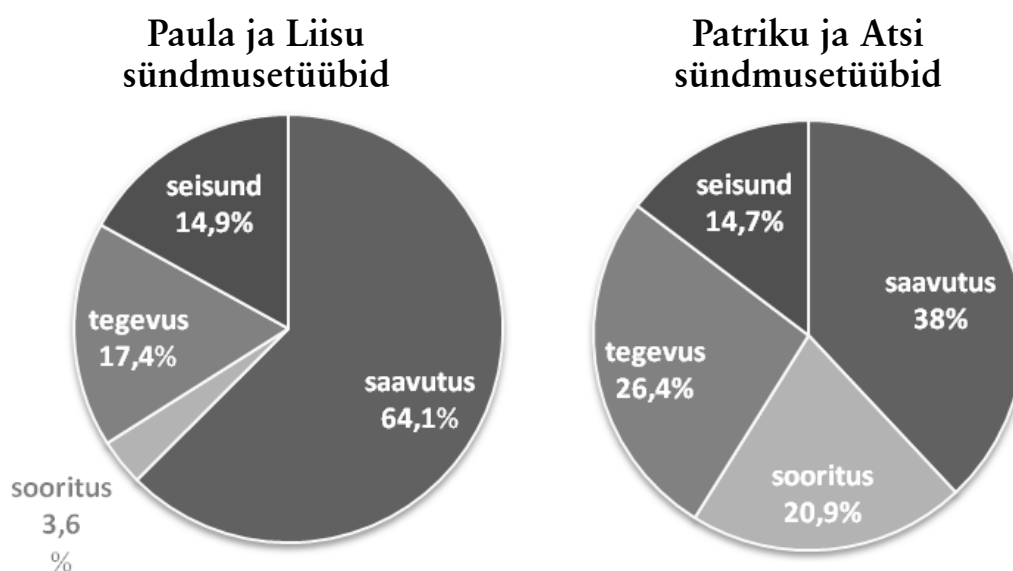
⁵ Nemvalts, Peep 2000. Alusfraasi käändevaheldus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

⁶ Annus, Epp 2002. Kuidas kirjutada aega. Sari Oxymora, 5. raamat. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

⁷ Tarrend, Ave 2004. Kahtlasest õnnest, mida reklaamib Viljaküla Brita. – Nukits, 28–33.

Situatsioonid jagati Zeno Vendleri esitatud verbide leksikaalseman-tilise jaotuse⁸ põhjal vastavalt dünaamilisusele või selle puudumisele tegevusteks, sooritusteks, saavutusteks või seisunditeks. Et nii tüdruk- kui ka poisstegelaste situatsioonitüübid olid kahe autori puhul väga sarnased, on järgneval joonisel esitatud andmed ainult tegelaste soost, mitte autorist lähtuvalt. Joonistel on selgelt näha, et kõige vähem osalesid tüdrukud situatsioonitüübis, mille verb väljendas üksiku kindla lõpp-punktiga kestvat tegevust – sooritusi (nt *läks sisse, ei leidnud üles*) oli vaid 3,6% kõikidest situatsioonidest.

Poiste situatsioonitüüpide hulgas oli saavutusi võrreldes tüdruku- tega neljandiku võrra vähem (38%). Seega on poiste tegevused ajas struktureeritud teisiti – vahetult juhtunud punktuaalsetes sündmustes, millel on tulemus, osalevad poisid vähem. Seevastu väljendasid tüdru- kute tegevusi enamikel verbide esinemisjuhtudest just saavutusverbid (64%). Saavutus on kestuselt piiritletud situatsioonitüüp, millel on tulemus. Saavutusverbid on iseloomulik, et neid ei ole võimalik kasutada koos kestvate või piiritlevate ajamäärustega nagu näiteks *tund aega, hulk aega, tükk aega, kolm päeva* jts. Tüdrukute puhul tähistasid saavutuse situatsioonitüüpi näiteks järgmised verbid: *andis, märkas, aetas, joonistas, ohkas, puges, nähvas, haaras, kükitas, alustas juttu*. Kokkuvõtvalt iseloomustab tüdrukuid tegevus, mis leiab aset kohe, siin ja praegu ning millel on tulemus.

⁸ Vendler, Zeno 1967. *Linguistics in Philosophy*. Cornell: Cornell University Press.

Samas osalevad poisid *tegevuse*-sündmusetüübis rohkem (26,4%) kui tüdrukud (17,3%). Tegevus on kestev situatsioonitüüp, selle lõpu suhtes ei ole lauses seisukohta võetud ning eesti uuemas lastekirjanduses poisid näiteks *jooksevad, joonistavad, mängivad, vudivad, lasevad vett, parandavad, klõbistavad*.

Nii see, et poiste verbidest on neljandik tegevusverbe, kui ka see, et *hakkama*-verb on poiste puhul sagedasem, võib näidata, et poisid tegutsevad ka siis, kui tulemust alati ette ei tea või ei osata seda ette kujutada või polegi see oluline. Selliste verbide eelistamine poisstegelaste kujutamisel võib tuleneda püüust näidata poiste suuremat julgust, riskimeelsust ja algatusvõimet.

Ajaliselt on poiste tegevused kestmamad. Seda näitas sooritusverbide hulk (20,9%), mis oli poistel palju suurem kui tüdrukutel (3,6%). Nagu kõikide dünaamiliste situatsioonitüüpide puhul, tähistavad sooritusverbid olukordi, mis vajavad jätkumiseks lisaenergiat⁹. Seega võib poisstegelaste kohta öelda, et erinevalt tüdrukutest, kes osalevad sageli punktuaalsetes situatsioonides, lähevad poisid tegevuse algusest (sage *hakkama*-verb) ka edasi ja jätkavad tegevust (soorituse situatsioonitüüp).

Seisundit väljendavate verbide hulk oli poiste ja tüdrukute puhul võrdne (vastavalt 14,7% ja 14,9%). Poiste situatsioonitüüpide hulgas oli seisund sageduselt viimane, tüdrukute situatsioonitüüpide hulgas eelviimane. Sellistki situatsioonitüüpi on vaja, sest inimene ei ole loodud tegutsema kogu aeg. Poisid ja tüdrukud näiteks *ootavad, magavad, on rahul, tahavad, teavad, loodavad, kardavad*, neile *tundub*, nad *ei saa*, keegi või miski *meeldib* ning lõpuks on nad enne iga tegevust ka lihtsalt *olemas*. Seega ei saa öelda, et tüdruktegelasi kujutataks Perviku ja Vilepi teostes staatilisemalt kui poisstegelasi.

Lõpetuseks

Tulemustest nähtus, et kaks eri soost autorit on teineteisest sõltumatult loonud omavahel üsna sarnaste joontega tüdruk- ja poisstegelaskujud: nii sagedasemad tuumverbid kui ka sündmusetüübiti jagunemine olid mõlemal autoril poiste ja tüdrukute puhul sarnased. Tüdrukuid kohustatakse sagedamini millekski, poiste puhul on initsiatiiv ja nende endi soovid olulisemal kohal. Vendleri mudeli järgi analüüsitud verbi-

⁹ Argus Reili 2006. Eesti keeleverbi ajamorfoloogia ja aspektilisuse omandamisest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 52, 7–32.

kesksed situatsioonitüübid näitasid, et eesti uuemas lastekirjanduses on poisid üldiselt riskivamad, loovamad, altimad katsetama, samal ajal kui tüdrukud on alalhoidlikumad ning tegutsevad pigem kindla peale. Viimast näitas saavutuse situatsioonitüüpi märkivate verbide suur hulk tüdrukute puhul.

Saadud esmaste andmete põhjal on võimalik oletada, et olenemata autori vanusest või soost ollakse mõjutatud ühiskonnas kehtivatest soostereotüüpidest. Kuigi soostereotüübid – ootused, missugune on tulevane naine või mees – kuuluvad tekstiväliste suhete valdkonda, kajastusid need ka tekstis, täpsemalt eesti uuemas lastekirjanduses.

Soovitusi edasilugemiseks

Argus, Reili 2006. Eesti keele verbi ajamorfoloogia ja aspektilisuse omandamisest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 52, 7–32.

Kapanen, Airi 2009. Mida teevad poisid ja tüdrukud eesti uuemas lastekirjanduses. Magistritöö.

Langacker, Ronald 1987. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I. Theoretical Pre-requisiter. Stanford: Stanford University Press.

Pajusalu, Renate, Ilona Tragel, Ann Veismann, Maigi Vija 2004. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Tragel, Ilona 2003. Eesti keele tuumverbid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Vainik, Ene 1992. Genereerib inimene, mitte grammatika. – Keel ja Kirjandus 3, 156–160; 4, 216–223.